

Naar een grotere betrokkenheid van bewoners en gebruikers bij het beheer van Laag Holland

Resultaten van het project *Burgers aan Zet*, fase 1

Naar een grotere betrokkenheid van bewoners en gebruikers bij het beheer van Laag Holland

Resultaten van het project *Burgers aan Zet*, fase 1

Paul Terwan
Erna Krommendijk
Juriaan Jansen
Annemarie Koelemeijer
Krijn Trimbos

Mei 2014

Samenvatting

De kwaliteit van het Nationaal Landschap Laag Holland staat onder druk. De financiering voor behoud en beheer loopt terug en er zijn zorgen over de identiteit en de 'merknaam'. Versterking is nodig om bewoners en gebruikers sterker te betrekken bij de toekomst van het gebied. Daarom is in 2013 het project *De burger in Laag Holland is aan zet* gestart, bedoeld om meningen te peilen over de betrokkenheid bij Laag Holland – zowel het gebied als de merknaam en de uitvoeringsorganisatie. Deze rapportage doet verslag van een eerste meningspeiling onder de achterbannen van vier organisaties: Water, Land & Dijken, Milieufederatie Noord-Holland, Landschap Noord-Holland en LTO Noord.

E-mailenquête en discussieavond

De meningspeiling is uitgevoerd in de vorm van een enquête die is verstuurd per e-mail. WLD en LTO hebben hun leden aangeschreven, LNH en de Milieufederatie hun voltallige achterbannen (waaronder vele vrijwilligers en plaatselijke groepen). Zo zijn naar schatting 2.500 personen aangeschreven, waarvan er 377 (15%) hebben gereageerd. Van de respondenten is ruim een derde agrariër. De resultaten van de enquête zijn vervolgens meer in detail besproken met ongeveer 40 mensen tijdens een discussieavond.

Aanscherpen kernkwaliteiten en keuzen maken

Als we de bewoners en gebruikers vragen wat ze zo waarderen aan Laag Holland, komen hun prioriteiten eigenlijk keurig overeen met de kernkwaliteiten die we tegenkomen in het Uitvoeringsprogramma uit 2006. Maar omdat de gebiedskwaliteit terugloopt, is er sterker dan voorheen de wens om de kernkwaliteiten aan te scherpen en te operationaliseren. En om duidelijker keuzen te maken, iets wat tot dusverre niet goed is gelukt. Die keuzen moeten niet alleen door bestuurders worden gemaakt, maar in samenspraak met een breed scala aan bewoners en gebruikers.

Betrokkenheid verzilveren, samenwerking bevorderen

De betrokkenheid bij het gebied blijkt groot. Zo bestaat er de concrete bereidheid om meer te doen voor het gebied, bijvoorbeeld in de vorm van vrijwilligerswerk. Ook is er de dringende wens om mee te denken over het beheer van het gebied en daarover kennis te delen. En om veel sterker samen te werken bij het beheer en van de huidige 'eilandjes' af te stappen, vooral op polderniveau: tussen terreinbeheerders, agrariërs, bewoners en gebruikers van hetzelfde gebied. Bijvoorbeeld om controverses te overbruggen en samen te werken aan het dichterbij brengen van de gewenste ontwikkeling. Plaatselijk ontstaan *bottom-up* ook al interessante samenwerkingsverbanden op polderniveau, zoals in de Kalverpolder en in Oostzaan.

In andere gevallen loopt samenwerking soms vast op het ontbreken van een zorgvuldig proces waarin alle belangen op een gelijkwaardige manier een volwaardige plek krijgen. En waarbij bestuurders van maatschappelijke partijen ook tegengas durven geven aan hun achterban en leiderschap tonen over de mogelijkheden en onmogelijkheden – een gebiedsproces vergt nu eenmaal compromissen.

Daarbij knelt ook dat procesgeld veel lastiger te krijgen is dan geld voor concrete schop-in-de-grond maatregelen. Door 'het gebied aan zet' te verklaren komt het gebiedsproces nog niet vanzelf op gang. Het is van groot belang dat samenwerking actief wordt gestimuleerd. Daartoe kan worden geleerd van successen en mislukkingen van binnen en buiten Laag Holland, en van de ideeën over 'het energieke platteland' uit een recent PBL-rapport. Die lessen kunnen vervolgens in één of meer proefprojecten worden toegepast.

Ondernemerschap versterken, ook in het gebiedsbeheer

Ook is het gewenst om transparanter te maken wat er aan inspanningen nodig is om natuur en landschap in stand te houden en wat daarvan de kosten zijn – veel mensen hebben daarvan geen idee. Natuur- en landschapsbeheer wordt nog steeds gezien als een soort hobby en niet als ondernemerschap. Niettemin wordt tekort aan beheergeld gezien als één van de grootste knelpunten. Met name in de landbouw leeft de sterke

wens om meer ruimte te bieden aan ondernemerschap. Zo kan verbrede landbouw (met neventakken als recreatie en educatie) sterk bijdragen aan de gebiedskwaliteit, maar worden die activiteiten door de ruimtelijke ordening vaak beperkt tot een nauwelijks levensvatbare omvang.

Laag Holland kan zich veel sterker profileren

Ruim de helft van de deelnemers aan de enquête kent de term Laag Holland niet, slechts ruim een derde kent het als uitvoeringsorganisatie. Laag Holland kan zich als 'merk' dus veel beter profileren. Bijvoorbeeld door verbetering van de website en door het organiseren van een 'Laag-Hollanddag'. Maar vooral ook door zich actiever op te stellen in het gebied. Want ondanks de matige bekendheid zien velen wel een belangrijke rol voor Laag Holland als organisatie. Om samenwerking te bevorderen, initiatieven aan te jagen en te ondersteunen (ook financieel), de gebiedskwaliteit te bewaken en polderoverstijgende discussies aan te zwengelen (bijvoorbeeld over weidevogels en ganzen). Laag Holland zou daartoe dan wel zijn organisatiestructuur eens goed onder de loep moeten nemen. Ten slotte wordt Laag Holland van belang geacht om een brug te slaan naar beleid en politiek: als Laag Holland sta je sterker dan als 40 afzonderlijke polders.

1 Laag Holland: een bijzonder gebied

Waardevol landschap

Laag Holland is een uniek, typisch Nederlands en zeer open cultuurlandschap tussen Amsterdam en Alkmaar. Het beslaat het gebied 'van kust tot kust': van de binnenduinrand tot aan Marken. Het gebied bestaat uit een mengeling van vochtig veengrasland, ontgonnen in de middeleeuwen, grote droogmakerijen van later datum, veel water en moeras. Laag Holland kent relatief hoge dichtheden aan weide- en moerasvogels en is rijk aan cultuurhistorie: karakteristieke dorpen en stadjes, veelal gebouwd van hout en kleurrijk geveerd, molens en bruggen en vestingwerken. De geschiedenis is hier tastbaar. Vanwege deze internationaal bijzondere waarden is het gebied (in totaal 51.400 ha) uitgeroepen tot Nationaal Landschap. Jaarlijks bezoeken vele duizenden toeristen en recreanten het gebied. Het gebied is hierdoor van groot belang voor de omliggende stedelijke gebieden.

Laag Holland als organisatie

Laag Holland is niet alleen een gebied, maar ook een organisatie. De provincie heeft namelijk voor het Nationaal Landschap een uitvoeringsorganisatie in het leven geroepen, bestaande uit een gebiedscommissie, een kernteam en ambtelijke ondersteuning ('programmabureau'). Hierin werken 23 gebiedspartijen samen die zich hebben verbonden en zich inzetten voor behoud en versterking van de kwaliteiten van het landschap. De gebiedscommissie adviseert het provinciebestuur. Er zijn een ontwikkelingsvisie en een uitvoeringsprogramma opgesteld. In de visie zijn de 'kernkwaliteiten' van Laag Holland benoemd, het uitvoeringsprogramma moet ervoor zorgen dat deze kwaliteiten doorwerken in alle beleid en dat er extra geld beschikbaar komt om de kwaliteiten te behouden en versterken.

Toekomst van het Nationaal Landschap in discussie

In 2012 heeft het rijk zich teruggetrokken als verantwoordelijke voor de Nationale Landschappen. Daarom bezint de provincie zich op de toekomst van Laag Holland als 'merk' en als organisatie. Laag Holland blijkt vooral een 'uitvinding' van bestuurders en leeft veel minder bij het bredere publiek – de bewoners en gebruikers van het gebied. Daarom wil de gebiedscommissie zich opnieuw bezinnen op het bestaansrecht en de rol van Laag Holland als gebiedsaanduiding en organisatie. Daarbij hecht de gebiedscommissie veel waarde aan de mening van de direct betrokkenen bij het gebied: de bewoners en gebruikers, waarbij de laatsten zowel recreant als ondernemer kunnen zijn. Zij zijn immers degenen die het landschap waarderen en het (met name waar het gaat om agrarische ondernemers) maken tot wat het is.

Meningspeiling bij achterbannen van gebiedsorganisaties

Besloten is om eerste een meningspeiling te doen onder de achterbannen van de gebiedsorganisaties. Deze zijn immers redelijk representatief voor mensen met hart voor open landschap en zijn relatief gemakkelijk bereikbaar. Daarna kan de peiling desgewenst worden verbreed. Immers: een grote groep belangrijke betrokkenen, zoals stedelingen aan de randen van het gebied, bereiken we met dit onderzoek niet.

De volgende vragen staan centraal:

- Is het gebied het behouden waard? Hoe moet het gebied zich verder ontwikkelen, en hoe moet het landschap worden beheerd nu de overheid de budgetten hiervoor verkleint?
- Hoe sterk is de betrokkenheid bij Laag Holland en hoe komt deze tot uiting? Is er bereidheid om vanuit deze betrokkenheid de inzet voor Laag Holland te versterken?
- Wat kan Laag Holland, als 'merk' en als organisatie, hierin betekenen? Wat betekent dit voor de toekomst van het Nationaal Landschap en voor het beleid van de betrokken partijen?

Deze rapportage doet verslag van de meningspeiling onder de achterbannen van vier gebiedsorganisaties.

2 Peiling via enquête en discussie

Enquête via e-mail

Aan de hand van de drie eerder genoemde vragen is een vragenlijst opgesteld bedoeld voor verspreiding via de e-mail, c.q. gericht op invulling via het Internet. De vragen zijn terug te vinden in bijlage 1, waar ook de gedetailleerde antwoorden per vraag zijn vermeld. De enquête is medio 2013 uitgezet bij de achterbannen van, c.q. de vrijwilligers aangesloten bij vier gebiedsorganisaties: Landschap Noord-Holland (LNH), LTO Noord, Vereniging agrarisch natuur- en landschapsbeheer Water, Land & Dijken (WLD) en de Milieufederatie Noord-Holland (MNH). Van LNH zijn de vrijwilligers aangeschreven, van LTO en WLD de leden en van MNH de aangesloten organisaties. Omdat bij de Milieufederatie een grote hoeveelheid kleinere gebiedsorganisaties is aangesloten die elk ook hun achterbannen hebben benaderd, weten we het aantal ontvangers van de enquête niet exact. We schatten het aantal op circa 2.500. Alleen van LTO en WLD weten we exact het aantal aangeschrevenen: 589 (na verwijdering van dubbelingen). Van WLD kunnen zowel agrarische ondernemers als vrijwilligers gereageerd hebben. LNH heeft ca. 1.600 vrijwilligers aangeschreven.

De antwoorden zijn anoniem verzameld en verwerkt met behulp van het programma *Survey Monkey*. De respons, die we in het volgende hoofdstuk samenvatten, is in detail terug te lezen in bijlage 1.

Respons

Er hebben 377 mensen op de enquête gereageerd. Op een totaal van 2.500 ontvangers is dat een respons van 15%. Onder de respondenten zijn WLD-leden met 56% het best vertegenwoordigd, gevolgd door leden/vrijwilligers van LNH (37%) en LTO-leden (25%) – zie onderstaande tabel.

Veel mensen zijn bij meerdere organisaties aangesloten, bijvoorbeeld bij zowel de LTO als ook bij WLD. Ruim 20% van de mensen geeft aan dat zij bij een andere organisatie dan de vier genoemde zijn aangesloten. Daarbij gaat het om een keur aan lokale belangenorganisaties, maar ook om andere terreinbeheerders dan LNH. Veel van deze mensen zijn bereikt via het netwerk van de Milieufederatie, waarbij al deze lokale organisaties zijn aangesloten. Door deze getrapte werkwijze scoort MNH zelf relatief laag in de respons.

Verder valt op dat de respons onder leden van WLD en LTO een stuk hoger is dan bij de LNH-vrijwilligers. Voor MNH is dit door de getrapte manier van uitnodigen lastig te zeggen. Van de respondenten is 36% agrarisch ondernemer.

De organisaties waarbij de respondenten zijn aangesloten en de overlap daartussen in %

	LNH	LTO	WLD	MNH	Andere	Totalen
LNH	100	13	25	41	44	37
LTO	9	100	26	0	8	25
WLD	37	57	100	24	30	56
MNH	5	0	2	100	10	5
andere	29	8	13	47	100	24

Opmerkingen vooraf

Bij het beoordelen van de enquêteresultaten moet het volgende worden bedacht:

- de ongelijke vertegenwoordiging van de gebiedsorganisaties bepaalt soms ook de 'kleur' van de antwoorden, al blijken de verschillende achterbannen op veel vragen opmerkelijk eensluidend te antwoorden. Daarbij is van belang dat de achterban van WLD in de enquête blijkt te worden gevormd door zowel agrariërs als weidevogelvrijwilligers die WLD-lid zijn of zich met WLD associëren
- daar waar naar een mening wordt gevraagd of naar de mate van instemming met een stelling, is er een relatief grote groep die de vraag niet beantwoordt en daarnaast een relatief grote groep die 'neutraal' invult. Hoewel dit ook een signaal is aan de

opstellers van de vragenlijst, moeten we er ons bij de interpretatie van de resultaten van bewust zijn dat de groep respondenten, c.q. het aantal respondenten met een duidelijke mening soms aanmerkelijk kleiner is (tot wel 30 à 40%) dan de totale groep van 387 respondenten.

Discussiebijeenkomst

Om een aantal enquêteresultaten verder te verdiepen, is in november 2013 een discussiebijeenkomst georganiseerd voor eenieder die in de enquête had aangegeven hierin te zijn geïnteresseerd. Hierbij zijn ongeveer 50 mensen aanwezig geweest, die in groepen en plenair hebben gesproken over vier thema's:

- Versterken van de samenwerking tussen agrariërs, vrijwilligers, natuurorganisaties en gemeenten.
- Meedenken door over (agrarisch) natuurbeheer en kennisuitwisseling.
- Versterken van de betrokkenheid bij het gebied en van de gebiedspromotie.
- Versterken van ondernemerschap.

De samenstelling van de groep mensen was redelijk divers. Hoewel het aantal agrarisch ondernemers niet de overhand had, kwam hun geluid relatief sterk naar voren op de avond. Dat is een bekend verschijnsel op gemengd burger-boeren bijeenkomsten.

Integraal verslag

De resultaten van de discussieavond zijn integraal meegenomen bij de bespreking van de enquêteresultaten in het volgende hoofdstuk. Daarbij vormen met name de paragrafen 3.3 tot en met 3.5 een verdere verdieping van enkele enquêteresultaten op basis van de discussieavond. Het verslag van de bijeenkomst is als bijlage opgenomen.

3 Resultaten

3.1 Grote betrokkenheid bij het gebied

Uit de enquête en de opkomst bij de discussieavond blijkt een grote betrokkenheid bij het gebied. Voor een deel is die betrokkenheid beroepsmatig, bijvoorbeeld waar het gaat om agrariërs (36% van de respondenten) of om mensen die betrokken zijn bij de monitoring van natuur en landschap of de belangenbehartiging voor/vanuit het gebied (15%). Vaak is die betrokkenheid (ook) uit interesse en liefhebberij: zeer velen zijn betrokken bij de (onbetaalde) bescherming van weidevogels (49%) of andere natuur- en landschapswaarden (20%). De groep die betrokken is bij de vrijwillige weidevogelbescherming is veruit in de meerderheid en lijkt duidelijk gescheiden van de overige vrijwilligers in bijvoorbeeld het landschapsonderhoud. Zij zijn of voelen zich gelieerd aan zowel LNH als WLD, met daarin een sterke overlap. Omdat in de antwoordmogelijkheden de optie voor *betaald* weidevogelbeheer er onduidelijk in stond, hebben ook agrariërs die aan betaalde weidevogelbescherming doen deze vraag (per ongeluk) positief beantwoord.

De betrokkenheid blijkt ook uit het grote aantal mensen (30%) dat aangeeft te willen deelnemen aan discussieavonden. Vervolgens heeft de helft hiervan ook daadwerkelijk deelgenomen. Een goede opkomst bij een tevoren vastgestelde datum.

Vooral lokaal betrokken, maar ook op gebiedsniveau

Hoe ver reikt de betrokkenheid van de bewoners en gebruikers? Bijna de helft is primair betrokken op 'polderniveau', dus bij zijn directe omgeving. Maar de betrokkenheid reikt verder: 20% voelt zich zelfs betrokken op het niveau van Laag Holland als geheel. Het lokale niveau verbaast niet: veel van de respondenten zijn werkzaam op hun eigen land of actief in hun eigen polder. Ook op de discussieavond was deze groep goed vertegenwoordigd.

Betrokkenen 'gebruiken' het gebied vooral als natuurliefhebber en fietser

Behalve door het uitoefenen van een agrarisch bedrijf of activiteiten in natuur- of landschapsbeheer, 'gebruiken' veel mensen het gebied ook recreatief. Dat gebeurt primair – voor driekwart – als natuurliefhebber en als fietser. De LTO-achterban ziet zichzelf in de eerste plaats als fietsers en op de tweede plaats natuurliefhebbers. Bij de achterbannen van de drie andere organisaties is het andersom. Zij zien zichzelf primair als natuurliefhebber en direct daarna als fietser. Ook wandelen en schaatsen scoren hoog (bijna 50%) als 'gebruiksvormen' van Laag Holland.

Veel bereidheid tot extra inzet voor het gebied

De betrokkenheid leidt op dit moment al tot een grote inzet voor het gebied, bijvoorbeeld in de vorm van vrijwilligerswerk en/of actieve deelname in een belangengroep. Degenen die al actief zijn, ongeacht achterban of motivatie, vinden dat hun inspanningen onvoldoende zichtbaar zijn en sterker gewaardeerd mogen worden. Dit geldt voor de inzet van vrijwilligers, boeren en natuur- en landschapsbeheerders. Opmerkelijk genoeg tonen veel mensen (in absolute getallen ruim 200) de bereidheid tot een nog actievere betrokkenheid:

- het hoogst (40%) scoren meedenken over het beheer van het gebied en het verrichten van (meer) vrijwilligerswerk. Op het eerste komen later (§ 3.3) uitgebreid terug;
- daarnaast worden relatief veel genoemd: lid worden van een natuur- of landschapsorganisatie en/of daarvoor meer contributie betalen, meedenken met ondernemers over verbreding van hun bedrijfsvoering, en het geven van lezingen en/of rondleidingen.

Dit is een interessant 'aanbod' waarvan nagegaan kan worden hoe dit kan worden benut.

Er blijkt bereidheid tot een grotere vrijwillige inzet voor natuur en landschap

3.2 Kernwaarden, kansen en bedreigingen

Prioriteiten komen overeen met kernkwaliteiten Laag Holland

Als we de bewoners en gebruikers vragen wat ze zo waarderen aan Laag Holland, komen hun prioriteiten eigenlijk keurig overeen met de kernkwaliteiten die Laag Holland in 2006 in zijn Uitvoeringsprogramma heeft geformuleerd: het open landschap, de vele weide- en moerasvogels, de historische verkaveling en de kenmerkende slotenpatroon, het veenpakket, de lintdorpen. Hier wreekt zich wellicht dat de kernkwaliteiten alleen globaal zijn geformuleerd en niet operationeel: wat is nu precies een open landschap? Dieper doorvragen zou hier wellicht tot een verrassender resultaat hebben geleid. Over de prioriteiten is een behoorlijke mate van consensus tussen de verschillende achterbanen. Open landschap met weidevogels scoort unaniem het hoogst. Moerasvogels scoren relatief laag (al vindt nog steeds zo'n 60% ze belangrijk), mede doordat die bij de LTO-achterban niet zo hoog scoren.

Gebied is nog mooi, maar kwaliteitsverlies noopt tot keuzen

Hoewel bijna iedereen het gebied mooi vindt zoals het is, is een meerderheid het erover eens dat er keuzen en actie nodig zijn om de aanwezige waarden te behouden. De belangrijkste opgaven voor Laag Holland:

- de achteruitgang van de weidevogelstand stoppen. De bescherming verbeteren, onder meer door meer te investeren in beheer, de predatie terug te dringen en de verruiging en verrommeling van het landschap tegen te gaan;
- keuzes maken en investeren om natuur en landschap te beschermen;
- bodemdaling / veenoxidatie tegengaan;
- cultuurhistorische waarden versterken;
- de waterkwaliteit verbeteren.

Volgens velen zijn hiervoor duidelijker beleids- en investeringskeuzes nodig dan nu worden gemaakt. De projectgroep constateert dat het maken van keuzes de afgelopen decennia niet is gelukt; het maken van keuzes vergt nogal wat.

Accentverschillen tussen achterbannen

Op onderdelen zijn er belangrijke verschillen tussen de achterbannen als het gaat om wat zij belangrijk vinden. Zo scoort veenoxidatie /bodemdaling en waterkwaliteit bij de agrariërs lager dan bij anderen. Hoewel ruimte voor innovatie en ondernemerschap in totaal minder hoog scoort dan bovengenoemde punten, is dit voor agrariërs van groot belang. (zie ook § 3.5).

Het meest verdeeld is men over moerasnatuur.

Relatief laag bij iedereen scoort een betere promotie van het gebied voor recreanten en toeristen. Dit kan verklaard worden doordat de grote meerderheid kleinschalige en extensieve vormen van recreatie (zoals wandel-, fiets- en kanoroutes, kleinschalig verblijf, verbrede landbouw) passend vindt bij het gebied, maar intensieve en grootschalige varianten daarvan (zoals huisjesparken en jachthavens) vreest.

Het laagst scoort de ontsluiting van het gebied. Ondanks het feit dat alle respondenten graag fietsen door Laag Holland, wil men blijkbaar geen verdere verdichting van het netwerk van fietspaden en wegen. De ontsluiting van Laag Holland doormiddel van extensieve recreatieve routestructuren vindt men wel belangrijk.

Kansen en wensen voor Laag Holland

Gevraagd naar de kansen voor Laag Holland blijken veel mensen eerder wensen dan kansen aan te geven. Een bloemlezing van de reacties levert het volgende beeld op:

- Het huidige landschap wordt gekoesterd. De openheid, onderhoud en het beheer van het landschap zijn knelpunten. De oplossingsrichting zoeken veel respondenten in het maken van keuzes, beter beheer en onderhoud en hogere budgetten daarvoor. Kleinschaligheid is een kenmerk waaraan moet worden vastgehouden. Ook het tegengaan van verrommeling en het afremmen van 'rode functies' (woonwijken, bedrijventerreinen) wordt veel genoemd.
- Voor de *landbouw* leveren de reacties een dubbel beeld op. Enerzijds bestaat de wens tot meer extensieve en biologische landbouw, terugdringen van de bemesting, handhaven of verhogen van de waterpeilen. Anderzijds wordt de wens geuit tot behoud van de boerenstand, meer ruimte voor ondernemerschap en minder knellende regels (problemen met vergunningverlening scoort hoog op de knelpuntenlijst), een grotere rol van boeren in het natuurbeheer en meer waardering voor die rol, ook financieel. Overigens hoeven beide invalshoeken niet op alle onderdelen tegenover elkaar te staan.
- Als het gaat om weidevogelbeheer wordt tekort aan beheerbudget door velen als een belangrijk knelpunt genoemd. De wijze waarop het weidevogelbeheer gestalte moet krijgen levert discussie op. Sommigen bepleiten een grotere rol van boeren, anderen juist een grotere rol van natuurorganisaties. De oude discussie over scheiding of verweving van landbouw en natuur leeft dus nog steeds. Een deel van de agrarische achterban is zelfs uitgesproken negatief over het beheer door natuurorganisaties. Meer en beter overleg tussen deze partijen scoort hoog. Oplossingsrichtingen worden gezocht in aanpassingen in de landbouw (meer bloemrijke weiden, hogere peilen, meer ruige mest), door weidevogelkerngebieden, door het tegengaan van predatie en door het aanpakken van het ganzenprobleem. Alle partijen zien in dat samenwerking een vereiste is.
- *Recreatie en toerisme* zijn zowel een kans als een bedreiging. Kleinschalige en extensieve recreatie past bij het gebied en kan zelfs bijdragen aan de financiering van natuur- en landschapsbeheer. De kleinschalige activiteit dient rekening te houden met het open, weidse en stille karakter van het gebied. Geluidsoverlast door recreatie moet worden teruggedrongen, hetzij door technische aanpassingen (fluisterboten), hetzij door ruimtelijke zonering (luidruchtige recreatie weren uit delen van het gebied).
- Ook worden er belangrijke kansen gezien voor een *betere informatievoorziening over en promotie van het gebied*. Voorlichting, educatie (Bijvoorbeeld boerderijeducatie) en gebiedspromotie kunnen leiden tot een betere kennis van en over het gebied., en met name over landbouw en natuur. Maar ook tot betere mogelijkheden om het gebied te ervaren en ervan te genieten.

- Tot slot wordt – het is al een paar keer gezegd – herhaaldelijk gepleit voor een betere communicatie en samenwerking tussen gebiedspartijen, voor 'meedenken over beheer', voor betere voelhoorns in het veld (beleid wordt teveel vanachter het bureau gemaakt) en voor het afstemmen, bundelen en stroomlijnen van vrijwilligersactiviteiten (die nu soms wat versnipperd worden gecoördineerd). Op de communicatie en samenwerking komen we terug in § 3.3.

Verschillen tussen achterbannen

De achterbannen van de vier organiserende partijen zijn het over veel dingen min of meer eens, maar verschillen op onderdelen van mening. De achterban van de Milieufederatie is het meest uitgesproken in zijn mening dat er in Laag Holland onverkort voor natuurwaarden moet worden gekozen en dat de burgers meer moeten worden betrokken bij het landschap. De LTO-achterban kiest – niet onverwacht – juist voor behoud van de landbouw, versterking van het agrarisch natuurbeheer en ruimte voor ondernemerschap.

Kleinschalige recreatie past bij het gebied, grootschalige vormen worden als ongewenst gezien

3.3 Samen praten, denken en doen: de energieke samenleving

Waarom beter communiceren en samenwerken?

Er blijkt een grote behoefte te zijn aan meedenken over de toekomst van Laag Holland en over het gebiedsbeheer, en aan een betere samenwerking tussen de gebiedspartijen. Daarmee hoopt men het volgende te bereiken:

- er wordt beter invulling gegeven aan de grote betrokkenheid bij het gebied van bewoners en gebruikers en beter gebruik gemaakt van de kennis die bij hen aanwezig is;

- door samen toe te werken naar een 'gedeelde stip aan de horizon' ontstaat meer draagvlak voor het beleid en het beheer van het gebied;
- In de dialoog over concrete casussen / gebieden worden eilandjes en dogma's verlaten en wordt er van elkaar geleerd, waardoor belangentegenstellingen worden overwonnen en het beheer effectiever wordt;
- doordat het idee 'ik mag niks, ik kan niks' wordt doorbroken, zal er meer dynamiek en vernieuwend ondernemerschap in het gebied ontstaan.

Hoewel er plaatselijk wel samenwerking ontstaat – de energieke samenleving is ook in dit gebied zichtbaar, bieden de provincie, c.q. Laag Holland op dit moment onvoldoende stimulansen en ondersteuning voor samenwerking.

Verschillende vormen van samenwerking

Er blijkt behoefte aan verschillende vormen van samenwerking:

- op polderniveau, tussen terreinbeheerders, agrariërs, bewoners en gebruikers van hetzelfde gebied. Bijvoorbeeld om controverses te overbruggen en samen te werken aan het dichterbij brengen van de gewenste ontwikkeling;
- tussen agrariërs onderling, bijvoorbeeld om kennis te delen over technische ontwikkelingen en verbredingsactiviteiten;
- tussen agrariërs en terreinbeheerders, met name om de kennis over het gewenste beheer te delen en om over en weer betere informatie te krijgen over de gevolgen van Natura 2000;
- tussen alle gebiedspartijen bij het opstellen van de gebiedsoffertes voor het collectief agrarisch natuurbeheer vanaf 2016. Door samenwerking (inbreng van boeren, terreinbeheerders en vrijwilligers, afstemmen beheer in landbouw- en natuurgebied) kan hier een ecologisch sterke offerte uitkomen.

Plaatselijk ontstaan *bottom-up* ook al interessante samenwerkingsverbanden op polderniveau, zoals in de Kalverpolder en Oostzaan.

Bottom-up samenwerking, zoals in Oostzaan, zou op meer plekken kunnen worden gestimuleerd

Eerst gezamenlijke visie ontwikkelen of meteen beginnen?

Als je eenmaal aan tafel zit, moet er dan eerst aan een gezamenlijke visie worden gewerkt of kan er beter aan de slag worden gegaan met concrete onderwerpen? Hierover blijken de meningen wat te verschillen. Sommigen vinden dat je er alleen maar goed uit kan komen als je een gedeelde visie hebt. Anderen vinden echter dat er al genoeg visiedocumenten liggen en dat samenwerking vooral een succes wordt door concrete knelpunten bij de kop te pakken. Daarbij wordt aangenomen dat de gedeelde 'stip aan de horizon' er voor de bedoelde punten vanzelf komt.

In de projectgroep concluderen we dat samenwerking niet hoeft stuk te lopen op het ontbreken van een gezamenlijk doel, maar eerder op het ontbreken van een zorgvuldig proces waarin alle belangen op een gelijkwaardige manier een volwaardige plek krijgen. Daarbij knelt dat procesgeld veel lastiger te krijgen is dan geld voor concrete schop-in-de-grond maatregelen. Door 'het gebied aan zet' te verklaren komt het gebiedsproces nog niet vanzelf op gang.

Meedenken over beheer

Omdat landbouw en natuur in het gebied erg verweven zijn, ontkom je er niet aan om met elkaar te praten. Bij het 'meedenken over beheer' gaat het allereerst om boeren en terreinbeheerders, maar ook bij vrijwilligers(organisaties) bestaat (een toenemende?) behoefte om mee te denken. Zoals gezegd willen verschillende beheerders(groepen) straks betrokken zijn bij de gebiedsofferte voor agrarisch natuurbeheer.

Daarnaast bestaat bij boeren de sterke behoefte om mee te praten over het beheer van natuurgebieden, althans voor zover zij daar zelf belang bij hebben. Er worden verschillende voorbeelden genoemd van onnodig knellende uitvoeringsregels die door beter overleg wellicht kunnen worden versoepeld of worden gewijzigd met een vergelijkbaar ecologisch resultaat. De natuurorganisaties op hun beurt zouden ook graag meedenken over het natuurbeheer buiten hun terreinen om daarmee de ecologische kwaliteit op het terrein te vergroten. Hierin zijn de boeren voorsnog wat terughoudend. Het overleg en het meedenken zal voor beide partijen een inspanning vereisen. Wie bepaalt vervolgens welk beheer het beste is? Het model van 'denktanks', overlegstructuren op polderniveau en 'weidevogelkringen' kan wellicht uitkomst bieden. Verschillende van dergelijke initiatieven in Noord-Holland zijn succesvol (bijvoorbeeld in Castricum). Hierin kun je prima kennis uitwisselen en kun je elkaar aanspreken op vooroordelen of verkeerde interpretaties. Ook moet worden bedacht dat er een verschil is tussen wetenschappelijk optimaal en praktisch en bestuurlijk haalbaar. In de praktijk van alledag moet je keuzen maken en compromissen sluiten en soms suboptimaal beheer accepteren. Bestuurders van maatschappelijke partijen moeten in dat geval ook tegengas durven geven aan hun achterban en leiderschap tonen over wat wel en niet kan.

Spelregels belangrijk

Voor een betere communicatie en samenwerking zijn heldere spelregels van belang.

Genoemd worden bijvoorbeeld:

- praten en samenwerken op basis van gelijkwaardigheid; *met* elkaar praten in plaats van *over* elkaar;
- zoeken naar parallele belangen en doelen met erkenning van deels verschillende belangen;
- een gemeenschappelijk gevoel van urgentie ("er moet iets gebeuren") is een belangrijke drijfveer;
- aantrekken van een onafhankelijke voorzitter.

Op de gewenste rol van Laag Holland en (andere) overheden komen we terug in § 3.6.

3.4 Ruimte voor ondernemerschap

Beelden over ondernemerschap in landbouw, natuur en recreatie verschillen

Voor een deel van de mensen is ondernemerschap een woord dat wordt geassocieerd met schaalvergroting, intensivering en teloorgang van het landschap. Het bijbehorende

beeld van de landbouw is dat die bij voorkeur kleinschalig, extensief en biologisch gebeurt, dat er streekproducten worden geproduceerd. Een landbouw met natuur- en landschapswaarden als nevenproducten. Ondernemers die tijdens de discussiebijeenkomst over ondernemerschap discussieerden vinden dit een te romantisch beeld en willen een realistischer beeld over de moderne landbouw over het voetlicht brengen. Zij willen dat er meer aandacht komt voor het beeld van de moderne landbouw, die op zakelijke basis melk en vlees produceert, maar ook natuur en landschap, en op basis van zakelijke afwegingen ook andere neventakken ontplooit (zoals educatie, zorg en recreatie). Ook terreinbeheerders zijn zakelijke organisaties en natuurbeherende bedrijven zijn juist grootschalig om extensief te kunnen zijn. Er bestaat bij de deelnemers aan de discussie over ondernemerschap grote behoefte om (te) romantische beelden over landbouw en natuur in Laag Holland te corrigeren, bij zowel het publiek als bij overheden. Het zichtbaar maken hiervan biedt meer begrip voor de bedrijfskeuzen van de Laag-Hollandse ondernemers.

In stand houden open landschap is duur

Bij menigeeen ontbreekt het besef dat het lastig en kostbaar is om het open landschap in stand te houden – verrommeling en verruiging zijn goedkopere opties. Het landschap is altijd in ontwikkeling. Je hebt dus altijd wat uit te leggen: als het landschap er anders uit gaat zien - of verruigt in de ogen van velen, als de weidevogels achteruit gaan, maar ook als je bosjes kapt en riet terugdringt ten behoeve van de weidevogels. Ondernemers onderschrijven de uitdaging om het landschap open te houden, maar de inspanning staat op dit moment niet in relatie tot de financiële waardering van de recreant en de consument.

Aan een polder als de Engewormer zie je wat er gebeurt als er geen agrarische hoofdberoepers meer actief zijn. Als de laatste ondernemer is gestopt, is er heel veel energie nodig om het beheer van het landschap en bijbehorende natuur in de benen te houden zoals het is. Om weer nieuw ondernemerschap aan te trekken is heel veel inzet en investering nodig.

Het open houden van het landschap, zoals hier in het Varkensland, is duur en kan nog niet rekenen op (financiële) waardering van consument en recreant

Op Marken is het gelukt een nieuwe ondernemer aan te trekken met behoud en het in stand houden van bestaande landschapswaarden. Dit is een speciale situatie waar budgetten voor zijn vrij gemaakt. Wellicht kunnen de lessen die hier geleerd worden ook in andere gebieden worden toegepast.

De overheid en andere gebiedspartijen moeten zich duidelijker uitspreken voor bepaalde keuzen en meer investeren in het informeren van de burgers en recreanten over de veranderingen in het landschap of in het behoud van de economische basis van het open landschap.

Belemmeringen voor (verbreed) ondernemerschap – toetsingskader nodig?

Problemen met vergunningverlening zijn in de enquête het meest genoemde knelpunt voor agrarisch ondernemend Laag Holland. Ook hier wordt door de ondernemers een relatie gelegd met de romantische beeldvorming over landbouw. In de discussiebijeenkomst over ondernemerschap komt er een hele serie belemmeringen vanuit de ruimtelijke ordening voorbij: het bestemmingsplan bepaalt welk gewas je mag telen, welk vee je mag houden en hoeveel, welke neventakken je mag ontwikkelen en tot welke omvang (bijv. alleen in bestaande gebouwen). Daar komen plaatselijk nog extra eisen (bijv. aan bemesting en stalinrichting) vanuit Natura 2000 bovenop. Maar een rendabele neventak vergt enige omvang: kamperen bij de boer is niet rendabel bij tien

tenten, logiesmogelijkheid past lang niet altijd in bestaande gebouwen. Of: er zijn initiatieven voor het maken van een speciaal ecologisch Waterlandkaasje, maar er is in het bestemmingsplan geen ruimte voor een nieuwe zuivelfabriek waardoor agrariërs genoodzaakt zijn om hun lokale ecologische melk toch weer te "versnijden" in de bestaande zuivelcoöperatie. Daarmee beknot de overheid ondernemersinitiatieven en smooft alternatieve verdienmodellen die het gebied meer smool kunnen geven in de dop. Vaak komt dit voort uit het ontbreken van een duidelijke visie op de ontwikkeling van de regio en het ondernemerschap in het buitengebied. Verbreding professioneel aanpakken wordt als bijna onmogelijk gezien vanwege RO beperkingen op gemeentelijk niveau. Naast visie is er behoefte aan een toetsings- of afwegingskader voor bedrijvigheid. Daarvan zijn wel voorbeelden ter tafel gekomen, zoals de projecten "Des Beemsters", "landschappelijk bouwen" en "grootschalig boeren in kleinschalig landschap". (Zie ook paragraaf 3.3 "Samen praten, denken en doen")

Overigens legt niet alleen de overheid beperkingen op aan het ondernemerschap. Er zijn ook beperkingen vanuit de markt: Een gebied kan maar een beperkt aantal initiatieven van dezelfde soort – zoals kamperen bij de boer - herbergen, niet iedereen kan een recreatie-, zorg- of educatietak ontwikkelen. En beperkingen vanuit de persoonlijke kunde en interesse: niet iedereen is geschikt voor het ontvangen van kampeersers of wil een winkel aan huis.

3.5 Versterken betrokkenheid en imago

Betrokkenheid lastig te vergroten?

Hoewel uit de enquête een grote betrokkenheid blijkt en zelfs animo om nog meer te doen, wordt op de discussieavond benadrukt dat het lastig is om deze betrokkenheid te vergroten. Immers, iedereen heeft het druk, de oorspronkelijke bewoners zijn betrokken

en zetten zich er voor in, of vertalen dit nauwelijks in actie, en de 'import' zou moeite hebben te ontdekken wat er allemaal speelt, waar hierover informatie te vinden is en wat zij bij kunnen dragen. Binnen de projectgroep leeft het idee dat ook speelt dat nieuwkomers andere (stedelijke) waarden meebrengen en zodoende een eigen visie op het beheer die (sterk) af kan wijken van de ideeën van oorspronkelijke bewoners. Dit kan tot spanningen leiden. Ook is het mogelijk dat nieuwkomers zich niet gestimuleerd voelen om mee te praten, denken en doen. Wellicht is het verschil tussen enquête en discussieavond tekenend voor het verschil tussen de 'papieren' of geestelijke betrokkenheid en de daadwerkelijke bereidheid om iets te doen. Wellicht ook is het beeld van de discussieavond op dit punt te somber: het aanbod voor extra werkzaamheden is op onderdelen juist heel concreet (zie § 3.1). Hoe het ook zij, er is grote behoefte om het gebied in al zijn facetten beter over het voetlicht te brengen.

Laten zien wat je doet

Wat altijd werkt, is (beter) laten zien wat je doet. Waarom nemen agrariërs bepaalde bedrijfsbeslissingen, hoe worden natuur en landschap beheerd, wat zijn daarbij de resultaten en de problemen? Daarbij moet het gebied ook trots uitstralen, op zowel de kwaliteit van het gebied als op alle inspanningen om die kwaliteit te handhaven en te verbeteren. Een interessant initiatief in dit verband is de cursus "Ambassadeurs van het Landschap Laag Holland" die het IVN organiseert voor recreatieondernemers. In combinatie met open boerderijdagen, educatie, een "Laag-Hollanddag" van de gezamenlijke gebiedsorganisaties en een betere zichtbaarheid van die organisaties 'in het veld' (toegankelijkheid terreinen, informatieborden etc.) kan die trots worden aangewakkerd onder de bevolking en kan er meer draagvlak en waardering ontstaan voor iedereen die werkend en beleidsmatig actief is in en met het gebied.

Laag Holland moet meer 'smoel' krijgen

Laag Holland als gebiedsaanduiding is vooral een uitvinding van beleidsmakers en leeft bij de bevolking nog niet echt, zo is het beeld. Het heeft niet echt een gezicht en identiteit, er bestaat – anders dan in het Groene Hart – (nog) geen "Laag-Hollandgevoel". Nu was het Groene Hart aanvankelijk ook vooral een planologische uitvinding, dus wellicht heeft Laag Holland meer tijd nodig. Dat het rijk de Nationale Landschappen aan hun lot heeft overgelaten, helpt daarbij niet. Maar wat ook niet helpt, is dat Laag Holland als organisatie geen duidelijk gezicht heeft: er is geen tastbaar kantoor (meer) waar men met vragen, opmerkingen of problemen kan aankloppen, de website (www.laagholland.nl) is sterk verouderd en bevat weinig informatie over wat Laag Holland is en doet, waardoor hij niet de indruk wekt dat er een bruisende en benaderbare organisatie achter schuilgaat. Verwarrend is ook een tweede Laag-Hollandsite (www.laagholland.com) met toeristisch-recreatieve informatie.

Uit de enquête blijkt dat ongeveer de helft (48%) van de respondenten Laag Holland als naam kent, iets minder dan de helft kent Laag Holland als Nationaal Landschap (44%), en 37% kent Laag Holland als uitvoeringsorganisatie. 9% kent Laag Holland niet. Laag Holland kent dus meerdere gezichten. Uit de discussiebijeenkomst komt dat het gebiedsgevoel in Laag Holland sterker zou moeten worden, zodat er een 'wij-gevoel' ontstaat waartoe mensen zich aangetrokken voelen. Een "Dag van Laag Holland" kan bijdragen het gebiedsgevoel en de toegankelijkheid van het gebied te vergroten. Op de gewenste rol en taken van Laag Holland gaan we in de volgende paragraaf verder in.

3.6 Rol van Laag Holland

Zeker rol voor Laag Holland als uitvoeringsorganisatie, zij het niet voor iedereen

Hoewel er kritisch naar Laag Holland wordt gekeken, wordt er zeker een rol gezien voor de toekomst. Maar niet iedereen heeft hulp nodig bij het verwezenlijken van zijn ideeën of initiatieven: ongeveer 30% geeft aan medewerking nodig te hebben van de overheid

(18% noemt hier specifiek Laag Holland), van de terreinbeheerders of van andere gebiedspartijen, het laatste met name om tot een collectieve aanpak te komen. Waar het gaat om natuur, landschap en recreatie is er vooral ondersteuning nodig bij het organiseren van kennisuitwisseling over beheer (genoemd door 22%, zie ook § 3.3), gebiedspromotie (21%), het aanvragen van subsidie (17%), de kwaliteitsbewaking van het gebied (18%) en het beschikbaar stellen van goed kaartmateriaal (11%). De achterban van de Milieufederatie noemt als belangrijkste probleem een tekort aan vrijwilligers.

Degenen die Laag Holland kennen als uitvoeringsorganisatie, vinden vooral de volgende activiteiten belangrijk (meer dan 75% score): organiseren van financiële ondersteuning voor gebiedsinitiatieven of het zelf financieren daarvan, visievorming, regie voeren over het Nationaal Landschap, communicatie en promotie en het ontwikkelen van nieuwe instrumenten voor (behoud en financiering van) het landschap. Op de discussieavond is daaraan toegevoegd dat Laag Holland van belang is om een brug te slaan naar beleid en politiek – als Laag Holland sta je sterker dan als 40 afzonderlijke polders.

Laag Holland is als uitvoeringsorganisatie relatief onbekend en kan meer 'smoel' krijgen. Niettemin zien veel mensen een belangrijke rol voor Laag Holland.

Animo voor lokale samenwerking beter benutten

Er is veel betrokkenheid en energie om tot betere samenwerking te komen. Laag Holland heeft hiermee als organisatie nog weinig voeling en staat nog te ver weg van 'laaghangend fruit', eenvoudige successen op polderniveau. Hierdoor worden deze successen onvoldoende bekend en gekopieerd door andere polders of deelgebieden. Een tussenlaag in de piramide (tussen de polder en Laag Holland) wordt gemist, en daarbij wordt gekeken naar de provincie, c.q. de organisatiestructuur van Laag Holland. Het gaat daarbij overigens niet alleen om samenwerking op polderniveau, maar ook om samenwerking tussen gebieden die met identieke vraagstukken te maken hebben, zoals weidevogelbeheer.

4 Conclusies en aanbevelingen

4.1 Conclusies

1. Uit de meningspeiling blijkt een grote betrokkenheid bij het gebied, en zelfs de wens om nog sterker betrokken te zijn. De betrokkenheid blijkt in mindere mate uit de respons op de enquête. Deze mag als aandeel van het aantal aangeschrevenen laag lijken (15%), maar in absolute aantallen (377) is hij helemaal niet gek. Overigens is de respons van de leden van LTO en WLD een stuk hoger dan die van LNH (9%). De respons van de MNH achterban is lastig aan te geven; door de getrapte manier van uitnodigen is lastig te zeggen hoeveel mensen zijn bereikt. De betrokkenheid bij het gebied is het sterkst bij de directe omgeving, het polderniveau. Dat blijkt ook uit de lange lijst van plaatselijke initiatieven waarin de respondenten actief zijn. Maar de betrokkenheid gaat verder: zelfs op het niveau van Laag Holland als geheel voelt 20% zich betrokken.
2. Doordat het onderzoek zich richt op de achterbannen van de vier betrokken organisaties, en doordat het merendeel van de respondenten sterk betrokken zijn bij het agrarisch natuurbeheer, geeft dit een specifieke kleuring aan de resultaten van dit project. Dat het geluid van de agrariërs ook tijdens de discussieavond relatief sterk werd gehoord, betekent wellicht dat juist de agrariër zich het meest betrokken voelt bij Laag Holland en daardoor ook een duidelijke mening heeft over waar knelpunten en kansen liggen.
3. Voor een deel bevestigt de enquête de beelden die al bestaan: wat men belangrijk vindt aan Laag Holland (de befaamde 'kernkwaliteiten'), wat er niet goed gaat en wat er moet worden verbeterd. Toch levert de meningspeiling ook resultaten op die minder gemeengoed zijn:
 - a. Er is behoorlijke animo om méér te doen voor het gebied: meer vrijwilligerswerk, lid worden van een natuurorganisatie of daaraan meer contributie betalen, rondleidingen verzorgen. De vraag is hoe dit animo op korte termijn kan worden verzilverd.
 - b. De betrokkenheid uit zich ook in een dringende wens om (meer dan nu) mee te denken over het beheer van het gebied. Hetzij op plaatselijk / polder niveau, waar al voorbeelden zijn van succesvolle samenwerking, hetzij meer thematisch (bijv. over (natuur)beheer) en tussen gebieden. Aan betere samenwerking en kennisuitwisseling tussen boeren en natuurbeschermers is grote behoefte: de noodzaak om samen tot een oplossing te komen wordt gevoeld, maar over de inhoud van de samenwerking wordt verschillend gedacht. Vaak wordt daarbij vanuit het eigen standpunt gedacht, zo bleek tijdens de bijeenkomst. Om dan tot samenwerking te kunnen komen is eerst meer begrip voor elkaar nodig. Maar er worden ook positieve ervaringen genoemd als 'weidevogelkringen' waarin kennis kan worden gedeeld, of een stichting op gebiedsniveau waarin alle belangen samen kunnen worden gebracht. Ook zijn er ideeën over brede betrokkenheid bij de toekomstige gebiedsoffertes voor het nieuwe agrarisch natuurbeheer. Anderzijds willen agrariërs graag een grotere zeggenschap over het beheer van natuurgebieden. De gevoelde noodzaak tot betere samenwerking leidt daar niet vanzelf toe. Het ontbreekt in de organisatiestructuur van Laag Holland aan stimulering en facilitering van deze vormen van samenwerking. De grote vraag is dus hoe Laag Holland het beste in staat is de aanwezige kennis en energie te mobiliseren en in goede banen te leiden
 - c. Samenwerking op polderniveau kan beginnen met het opstellen van een gezamenlijke visie. Dit is een tijdrovend proces met een onzekere uitkomst. Een andere route is door aan de slag te gaan met concrete knelpunten en dat eventuele visieverschillen dan vanzelf zichtbaar worden. Er zijn verschillende voorbeelden van en spelregels voor een succesvolle samenwerking naar voren

gekomen. Een zorgvuldig en goed geregisseerd proces is hier essentieel. Probleem is dat er bijna geen procesgeld beschikbaar is – een 'schop in de grond' spreekt bestuurlijk kennelijk meer tot de verbeelding. Echter: Door 'het gebied aan zet' te verklaren komt het gebiedsproces nog niet vanzelf op gang. Procesgeld is van het grootste belang.

- d. Het gevoel bestaat dat alle betrokkenheid en inspanningen voor natuur en landschap te weinig worden gewaardeerd en begeleid, zowel financieel (bijvoorbeeld waar het gaat om (agraris) natuurbeheer) als qua 'zichtbaarheid' voor de samenleving.
- e. Predatie van weidevogels en het ganzenprobleem worden – zeker door agrariërs – als zeer urgent ervaren.
- f. Een deel van de mensen vindt dat er duidelijke(r) keuzen nodig zijn voor de toekomst van Laag Holland. Maar hoe die keuze moet uitpakken, ligt verdeeld: een deel van de achterban van de natuur- en milieuorganisaties wil de natuur voorop stellen en de terreinbeheerders een grotere rol geven in het beheer, de achterban van de LTO en (deels) WLD wil meer aandacht voor het behoud van de boerenstand als economische drager van het gebied en een grotere rol voor agrarisch natuurbeheer. Hoe er ook beheerd wordt, elke verandering in het landschap behoeft uitleg en begeleiding.
- g. Het maken van keuzes is de afgelopen decennia niet gelukt; het maken van keuzes vergt nogal wat. De manier waarop is geprobeerd keuzes te maken was van bovenaf. Om het maken van keuzes te laten slagen is het belangrijk om het anders aan te pakken: meer van onderop.
- h. Bij het maken van keuzen moeten soms compromissen worden gesloten en kan het niet iedereen naar de zin worden gemaakt. Bestuurders van maatschappelijke parten (de organisaties die dit onderzoek hebben uitgevoerd) moeten in dat geval ook tegengas durven geven aan hun achterban en leiderschap tonen over wat wel en niet kan.
- i. Te weinig (beheer)geld wordt gezien als belangrijkste knelpunt. Voor de LNH en WLD achterban is dit het belangrijkste knelpunt; voor LTO leden zijn problemen met vergunningverlening en praktische problemen nog belangrijker. De achterban van de Milieufederatie noemt als belangrijkste probleem een tekort aan vrijwilligers.
- j. Er is meer ruimte nodig voor (al dan niet verbreed) ondernemerschap. Op dit moment dwingen de gemeenten en de regels van Natura 2000 de bedrijfsvoering in een strak keurslijf. Er is (te) weinig visie op een bedrijfsontwikkeling die past bij dit gebied en veel onbegrip over de randvoorwaarden die dan moeten worden gecreëerd. Een gezamenlijk ontwikkeld toetsingskader (zoals dat in de Beemster bestaat) kan hierbij helpen.
- k. Het imago van landbouw en natuurbeheer in Laag Holland kan aanmerkelijk worden verbeterd – nu bestaat soms een veel te romantisch beeld. Leg uit wat je doet en waarom je dat doet, maak duidelijk dat landbouw, natuurbeheer en recreatie alle drie rationele, economische, bedrijfsmatig opgezette activiteiten zijn die specifieke eisen stellen aan het ondernemerschap.
- l. Laag Holland heeft nog te weinig 'smoel'. Veel mensen kennen wel de naam, maar niet de uitvoeringsorganisatie, er bestaat nog geen 'Laag-Hollandgevoel'. Ook de verouderde website maakt niet duidelijk wie hier achter zitten. Degenen die de organisatie wel kennen, vinden niettemin dat er belangrijke taken voor Laag Holland liggen in het ondersteunen van gebiedsinitiatieven, het versterken van de gebiedspromotie, het bewaken van de gebiedskwaliteit en het vinden van nieuwe instrumenten voor de inrichting, beheer en financiering van het landschap.
- m. Meer in de breedte wordt een belangrijke rol gezien voor Laag Holland bij het slaan van een brug naar beleid en politiek: als Laag Holland sta je sterker dan als 40 afzonderlijke polders.

4.2 Aanbevelingen

We constateren dat er sterke betrokkenheid en bereidheid is zich in te zetten, dat er een grote behoefte is aan samenwerking en aan 'meedenken over beheer', maar dat de doelen voor en organisatievorm van Laag Holland wellicht vernieuwing behoeven om 'de burgers aan zet' ook echt tot een succes te maken. Vanuit deze optiek komen we tot de volgende aanbevelingen:

1. Start met de implementatie van de uitkomsten van dit onderzoek door aan de slag te gaan, bijvoorbeeld door bewoners en gebruikers sterker te betrekken bij de beleidsvorming en door het stimuleren van samenwerking-in-de-dop. De conclusies bevatten ook op andere onderdelen aangrijpingspunten die gemakkelijk kunnen worden benut. Deze aanbeveling geldt niet alleen Laag Holland, maar ook alle aangesloten partijen.
2. De kernkwaliteiten van Laag Holland zijn toe aan aanscherping en operationalisering, willen ze zich lenen voor een goede communicatie en samenwerking. Dat geldt bijvoorbeeld voor een term als openheid van het landschap. Ook duidelijke gebiedsgerichte keuzes horen hierbij: geleidelijk schuivende doelen geven meer irritatie dan duidelijkheid (al is die voor sommigen onprettig). Hiermee gepaard gaande veranderingen in het landschap hebben meer aandacht nodig in de onderlinge communicatie. Als met de herformulering van de kernkwaliteiten of met het maken van gebiedskeuzes aan de slag wordt gegaan, is het belangrijk dat dit niet alleen door bestuurders gebeurt, maar dat burgers hierin volop worden betrokken.
3. Haal ondernemers uit hun klem. Met inachtneming van de gebiedskwaliteiten kan gezamenlijk een afwegingskader worden ontwikkeld waarop voor het gebied relevante ideeën en plannen kunnen worden beoordeeld. Een voorbeeld hiervan is 'Des Beemsters', dat richting geeft aan initiatieven.

Kernkwaliteiten aanscherpen, animo voor grotere betrokkenheid benutten

4. Vind een goede organisatiestructuur voor het verzilveren van de grote behoefte aan betrokkenheid en samenwerking, voor het faciliteren van 'de burgers aan zet'. Dat kan in de volgende stappen:

- a. Leer van bestaande samenwerkingsinitiatieven op polderniveau (geslaagde en mislukte) en formuleer op basis hiervan succes- en faalfactoren. We denken dan bijvoorbeeld aan de St. Kalverpolder, het Wormer en Jisperveld, de weidevogelkringen, de St. Hooge Weide en de Overleggroep Buitengebied Castricum. Aan de hand hiervan kunnen *do's en don'ts* worden opgesteld voor dit soort aanpakken, waar iedereen – ook de gebiedscommissie – van kan leren. Pas het geleerde vervolgens toe tijdens gebiedsbijeenkomsten op polderniveau.
 - b. Benut de recente PBL-publicatie *Leren van het energieke platteland* om te bepalen hoe zich in Laag Holland een dergelijke energie kan ontwikkelen, c.q. hoe de bestaande energie het best kan worden benut. Zo worden in de enquête sterk de eerder geformuleerde kernkwaliteiten van Laag Holland benadrukt, maar dat is natuurlijk ook een gevolg van de raadpleging van achterbannen en in plaats van een veel bredere groep bewoners en gebruikers. Betrokkenheid bij een gebied kan echter ook vanuit sociale motieven ontstaan, vanuit de wil om samen iets mooier te maken, samen iets voor de samenleving te betekenen. In de enquête is weinig aandacht besteed aan dit type motivatie.
 - c. Voer op polderniveau enkele pilots uit om te komen tot een gedeelde stip op de horizon, zodat mensen in het gebied samen weten waarvoor ze staan, waarna de gebiedscommissie deze kan overnemen. De aandacht moet hierbij vooral uitgaan naar een zorgvuldig proces van samenwerking en kennisdeling, zodat het niet op een mislukking uitloopt. Dat zou bijvoorbeeld kunnen in het Wormer en Jisperveld, in de Engewormer en in Waterland Oost (op de agenda van de Gebiedscommissie Laag Holland voor het maken van gebiedskeuzes). De uitkomsten hiervan kunnen ook worden gebruikt als input voor het afwegingskader dat we bij aanbeveling 3 noemden.
 - d. Ontwikkel op basis hiervan een nieuwe, goed doordachte structuur hoe te werken in Laag Holland, waarbij er een betere aansluiting komt tussen de gebiedscommissie en de 'burger die aan zet is', ofwel de energieke samenleving. Het gaat eerder om een manier van werken of een netwerkstructuur, dan om formele structuren. Als inspiratiebron kan de PBL nota 'Leren van het energieke platteland' gebruikt worden.
5. Daarnaast kan aan de behoefte aan kennisuitwisseling worden voldaan door regelmatigere momenten te organiseren waarop mensen elkaar kunnen ontmoeten en van elkaar kunnen leren. Bijvoorbeeld door af en toe een bijeenkomst te beleggen over polderoverstijgende onderwerpen zoals weidevogels en ganzen.
 6. Een mooie kans om tot samenwerking te komen biedt het nieuwe agrarisch natuurbeheer, waarvoor in 2015 gebiedsoffertes worden opgesteld die ook ecologisch moeten worden getoetst. De uitdaging ligt erin om hierin een bredere expertise te betrekken dan alleen die van de gebiedscollectieven zonder de regierol van de collectieven geweld aan te doen. Hierin kan Laag Holland een goede rol spelen.
 7. Het is belangrijk dat het imago van het gebied wordt versterkt, met name door beter zichtbaar te maken wat er gebeurt, waarom dat gebeurt en wat de resultaten en dilemma's zijn. Denk bijvoorbeeld – naast digitale media – aan een gezamenlijke Laag-Hollanddag (vergelijkbaar met de jaarlijkse Amstellanddag). Het gaat niet om een gelikte marketing van Laag Holland (dat lijkt ons kansloos), maar om te laten zien wat er gebeurt in het gebied zelf, door de mensen zelf. Zo kan het thema voedsel aanknopingspunten bieden om de relatie met de bewoners van stedelijk gebied, met name Amsterdam, te versterken. Dit zichtbaar maken kan het gebied meer 'smoel' geven.

De aanbevelingen 2, 4 en 7 zijn specifiek gericht aan Laag Holland als uitvoeringsorganisatie. De aanbevelingen 1, 5 en 6 zijn gericht aan alle partijen die samenwerken in Laag Holland. Aanbeveling 3 is vooral gericht aan de Laag-Hollandse gemeenten.

Bijlage 1. De enquêteresultaten in meer detail

1. Bij welke organisatie bent u actief / aangesloten?

Veel mensen zijn bij meerdere organisaties aangesloten. De meeste respondenten zijn betrokken bij WLD (56%). 24% (84 mensen) geeft een andere organisatie op. De tweede tabel laat zien dat dit vooral lokale organisaties zijn die vaak zijn aangesloten bij MNH. Die 24% kan dus grotendeels worden opgeteld bij de 5% van MNH.

	LNH	LTO	WLD	MNH	Andere	Totalen
LNH	100	12,5	24,5	41,2	44	36,9
LTO	8,5	100	25,5	0	8,3	25,1
WLD	37,2	56,8	100	23,5	29,8	56,0
MNH	5,4	0	2	100	9,5	4,9
andere	28,7	8	12,8	47,1	100	24

Uitsplitsing van de respondenten die een andere organisatie opgeven

St. Kalverpolder	9
NM	7
OBW	7
Vogelbeschermingswacht Zaanstreek	7
SBB	5
IVN (wv. 3 Amstelveen)	4
IVN Waterland	3
IVN Midden Kennemerland	2
IVN NKL	1
Poelboerderij	4
Vogelbescherming	3
St. Bescherm Zuiderwoude	3
Weidevogelbeheer LNH	2
Vogelwerkgroep Alkmaar e.o.	2
St. Behoud Waterland	2
Milieudefensie	2
Natuur je beste buur (sportpark Middenmeer A'dam)	2
ANV Westfriesland	2
BD-vereniging	1
NOP	1
Vlinderstichting	1
WNF	1
Vekabo	1
St. Vrienden Oostzanerveld	1
LTO	1
Wergroep Hou Marken Mooi	1
cdr	1
St. Nekkerzoom	1
Dorpsraad Uitdam	1
St. Baansteer Noord NEE	1
Wergroep Kwadijkse Vlot	1
Ver. Behoud Wilmkebreek	1
KNSB	1
KNNV	1
HAK	1
St. Kwade Zwaan	1
VVBM (Ver. Behoud Boer en Milieu)	1
Vereniging Waterschap Belangen	1
VVV en Open Monumentendag en Waterschap	1
Agrarische werkgroep (?)	1
gemeenteraadslid	1
WLD	1
Knotgroep Zaanstad	1
Weidevogelbescherming Alkmaar e.o.	1

2. Hoe bent u actief betrokken bij natuur en landschap?

Meest beantwoord zijn de volgende categorieën:

- Vrijwillig (onbetaald) weidevogelbeheer: 49%
- Uitvoering agrarisch bedrijf: 37% Betaald Natuur en landschapsbeheer: 21%
- Vrijwillig (onbetaald) natuur of landschapsbeheer: 19%

3. Hoe ver reikt uw betrokkenheid bij het gebied?

Meesten geven aan tot polder waarin ik woon (45%). Alle antwoorden die een hoger schaalniveau aangeven, zijn ook door 20 à 25% van de respondenten aangekruist. 20% geeft zelfs aan op Laag-Hollandniveau betrokken te zijn.

4. Ik maak actief gebruik van landschap, natuur, en recreatie in Laag Holland, en wel als...

Meeste mensen geven aan actief te zijn als:

- natuurliefhebber (76%)
- fietser (73%)
- wandelaar (52%)
- schaatser (40%)

5. Wilt u aangeven wat u belangrijk vindt voor toekomst landschap

Hier is gevraagd naar de kernkwaliteiten. Alle kernkwaliteiten worden belangrijk gevonden.

Weidevogels scoren het hoogst, op de voet gevolgd door open landschap. De kernkwaliteit met de hoogste score op onbelangrijk is moerasvogels.

In volgorde van belangrijkheid komen hier uit naar voren:

	Heel belangrijk	Heel belangrijk + belangrijk	Heel onbelangrijk + onbelangrijk
Weidevogels	63%	93%	1%
Open landschap	53%	92%	2%
Kavelstructuren / slotenpatronen	29%	74%	6%
Behoud veenpakket	29%	76%	8%
Moerasvogels / moerasnatuur	28%	61%	16%
Lintdorpen / karakteristieke dorpen	24%	71%	4%

6. Wilt u aangeven wat u belangrijk vindt t.a.v. natuur en plattelandsrecreatie

Hier scoort geen enkel antwoord heel hoog op 'heel belangrijk'; het hoogst scoort dan nog extensieve natuurrecreatie met 23%.

Als je heel belangrijk en belangrijk samen neemt dan rollen er wel hoge scores uit. De volgende zaken scoren het hoogst:

- extensieve natuurrecreatie (76%)
- routestructuren (67%)
- kleinschalige recreatieknooppunten (64%)
- kleinschalige verblijfsrecreatie (60%)
- verbrede landbouwbedrijven (57%)

Er is een opmerkelijk hoog percentage 'neutraal' (30 tot 45%).

7. Stellingen over hoe mensen denken over het gebied

Hier scoort de stelling 'weidevogelbescherming moet verbeterd' het hoogst op 'helemaal mee eens' (33%).

Als je 'helemaal mee eens' en 'mee eens' optelt, scoren de volgende stellingen het hoogst:

- het gebied is mooi zoals het is, het moet vooral zo blijven (76%)
- de weidevogelbescherming moet verbeterd (72%)
- natuur en landschap gaan achteruit, er moeten duidelijker keuzen worden gemaakt (63%)
- natuur en landschap gaan achteruit, er moet meer in worden geïnvesteerd (60%)
- de bodemdaling / veenoxidatie moet worden tegengegaan (60%)
- de cultuurhistorische waarden moeten worden versterkt (60%)
- de waterkwaliteit moet worden verbeterd (53%)

Ook hier veel 'neutraal' geantwoord.

8. Belangrijkste kansen

Deze vraag levert een brede waaier aan antwoorden. Hieronder een poging om er structuur in aan te brengen. Een deel van de mensen vult hier niets in / heeft geen idee (24: aangeven of dit een aantal of percentage is (ik vermoed aantal)). Wat opvalt is dat veel mensen antwoorden lijken te geven in de zin van wat zij belangrijk vinden. Het echt benoemen van kansen lijkt niet eenvoudig.

Clustering van de antwoorden levert het volgende op:

a. Landschap / natuur

Veel genoemde kansen hebben te maken met landschap en/ of natuur. Het valt op dat er vaak termen als behoud (open) landschap / bescherming / koesteren bestaande worden gebruikt (16). Onderhoud en beheer, en meer geld daarvoor worden vaak genoemd (10). Eén keer wordt opgemerkt dat we niet moeten vasthouden aan het bestaande. Meerdere keren is opgemerkt dat er duidelijker keuzes gemaakt moeten worden. (5)

Het woord kleinschaligheid wordt ook opvallend veel gebruikt.

Wat ook vaak naar voren komt is het tegengaan van verrommeling en rode ontwikkelingen, geen uitbreiding van dorpskernen en bedrijventerreinen (15)

De waarden van natuur en landschap en de variatie daarin worden als een belangrijke kans gezien. De promotie daarvan wordt heel vaak genoemd (zie verderop).

Veel respondenten noemen weidevogels en weidevogelbescherming (14). Ook voorwaarden daarvoor, zoals:

- Heel veel opmerkingen over ganzen, vossen en andere predatoren, in termen van bestrijden, terugdringen, weren (26) Zijn dit vooral agrariërs?
- Vaak wordt het bevorderen van bloemrijke weilanden genoemd (10) (dit hoeft niet exclusief gekoppeld te zijn aan weidevogels)
- Peilen verhogen / niet verlagen (9) (dit hoeft niet exclusief gekoppeld te zijn aan weidevogels)
- Ook veel opmerkingen over mest, variërend van vaste / ruige mest, tot minder kunstmest en voorkomen overbemesting (7) (dit hoeft trouwens niet exclusief gekoppeld te zijn aan weidevogels)
- investeren in vogelrijke gebieden / samenvoegen weidevogelbeschermingsgebieden / reservaten / weidevogelkerngebieden (7)
- uitgestelde maadata en controle daarop (5)

b. Boeren / landbouw / melkveehouderij

Veel antwoorden slaan op boeren, landbouw, ondernemerschap.

Een aantal aspecten springt er uit:

- extensivering / kleinschalig / minder intensief (18)
- biologische landbouw (11)
- streekproducten stimuleren al dan niet met huisverkoop (11)
- versterken ondernemerschap / ruimte voor ondernemerschap (7)
- hiermee samenhangend is de roep om minder (verstikkende) regels en meer vrijheid (9)

Ook klinkt in veel van de antwoorden behoefte aan waardering (al dan niet financieel) voor de boeren en hun inspanningen voor natuur en landschap door.

c. Natuurbeheer door boeren / natuurbeschermers

Beter beheer wordt vaak genoemd (8)

In verschillende bewoordingen wordt gepleit voor een sterkere rol van boeren bij natuurbeheer.

Een dilemma is het al dan niet verweven van landbouw / natuur. Een deel van de respondenten wil meer verweving, er zijn ook respondenten die beheer door natuurorganisaties benadrukken.

Respondenten laten zich negatief uit over natuurorganisaties: 'uitbannen SBB', 'SBB moet meer doen', 'natuurorganisaties moeten stoppen met eigenzinnig tuinieren', 'minder bemoeienis'. (idem?)

Meer overleg over en betere samenwerking worden heel vaak genoemd (zie verderop).

d. Recreatie

Recreatie is iets waar heel verschillend over wordt gedacht. Een deel van de respondenten ziet recreatie als kans en willen kleinschalige vormen van recreatie versterken. Vaak genoemd worden fiets- en wandelpaden, fietsen en wandelen en routes (17). Ook kleinschalige voorzieningen voor recreatie / toerisme worden vaak genoemd (9). Grootschalige recreatie en voorzieningen daarvoor heeft geen steun. Wel zijn er respondenten die aangeven dat recreatie niet bijdraagt aan natuur en landschap en het daarom afwijzen of willen terugdringen (10).

Een kans die door een paar respondenten wordt genoemd is 'zoning': rustige gebieden naast gebieden met meer recreatie (3).

Waar ook verschillende opmerkingen over gemaakt zijn is gemotoriseerd verkeer. Met name overlast door boten en brommers wordt verschillende keren genoemd. Natuurgebieden afsluiten voor boten, meer controle / handhaving, uitvinden van fluisterwaterscooters worden bepleit. Iemand merkt op dat meer inkomsten uit recreatie het behoud van natuur economisch belangrijker kan maken. Dat is een interessante stelling.

e. Voorlichting / educatie / bewustwording / promotie

Dit wordt in deze wisselende termen heel vaak genoemd (47). Het gaat vaak over de kwaliteiten van het gebied, maar ook over de mogelijkheden om hiervan te genieten / gebruik van te maken. In het bijzonder wordt ook vaak het betrekken van scholen / educatie aan kinderen genoemd (12). Ook termen als 'begrip' en 'uitleg' over het gebied worden genoemd.

f. Betrekken omwonenden / participatie / vrijwilligers

Het belang hiervan wordt opvallend vaak genoemd (12). Ook het werven van (meer) vrijwilligers en vrijwilligerswerk wordt veel genoemd. (9)

g. Samenwerking

Samenwerking wordt vaak genoemd (26: op 351 vind ik dit niet echt vaak, misschien wel verhoudingsgewijs, als aandeel van de hier gegeven antwoorden). In wisselende combinaties van partijen: tussen vrijwilligers, tussen organisaties, met boeren, tussen overheid en gebruikers, enz. Een geopperd idee is om samen met boeren doelen op te stellen, niet alleen regeltjes aan boeren opleggen, zorgen voor win/win situaties, samen staan we sterker. Ook wordt genoemd: bundeling (vrijwilligers)activiteiten en het fuseren /samengaan van organisaties die met vrijwel hetzelfde bezig zijn.

h. Diversen

Over de overheid wordt in wisselende termen gesproken: aan de ene kant wordt gepleit voor minder regels / minder bemoeienis, aan de andere kant voor meer controle / handhaving en beter beleid. Tegenover minder bemoeienis staat meer medewerking, daar is behoefte aan. Waar ook behoefte aan is, is meer contact met de mensen die het doen in het veld. Meerdere keren valt het verwijt dat er 'van achter het bureau' wordt gewerkt. Subsidies versterken / verbeteren wordt ook diverse keren genoemd (5), maar niemand geeft aan hoe dat zou kunnen.

9. Wat wilt u zelf doen?

Hoogst scoren:

- meedenken over hoe het gebied beheerd kan worden (41%)
- vrijwilligerswerk doen in het natuur en landschapsbeheer (39%)

Bij overige benadrukken verschillende respondenten dat ze al veel doen. Verder zijn de overige reacties de moeite van het bekijken waard (zie pdf rapport). Ook enkele lage scores noemen.

10. Tegen welke knelpunten loopt u aan bij nieuwe initiatieven?

Deze vraag is niet door iedereen beantwoord; 87 mensen hebben deze vraag overgeslagen. Dat speelt ook al bij eerdere vragen (zie algemene opmerkingen)

Van de beantwoorde categorieën, scoort geen / niet van toepassing het hoogst met 52% Vervolgens scoren het hoogst (van de beantwoorde categorieën):

- te weinig (beheer)geld: 22%
- problemen met vergunningverlening: 20%

Bij 'overige' zijn de antwoorden zijn zeer divers, zie pdf rapport.

11. Wat heeft u van anderen nodig?

Ook deze vraag is door 87 mensen niet beantwoord.

Van de beantwoorde categorieën, scoort geen / niet van toepassing het hoogst met 47% Vervolgens scoren het hoogst (van de beantwoorde categorieën):

- medewerking overheid: 31%
- medewerking terreinbeherende organisaties: 28%
- ook de andere twee antwoorden met 17-18% noemen.

Bij 'overige' zijn de antwoorden zijn zeer divers, zie pdf rapport

12. Bij welke zaken kunt u ondersteuning gebruiken om kansen voor natuur, landschap en recreatie te realiseren?

Ook deze vraag is door 87 mensen niet beantwoord.

Het hoogst scoren:

- kennisuitwisseling, bijvoorbeeld over beheer en onderhoud veenweidenatuur (21%)

- promotie van gebied (19%)
 - aanvragen subsidie (17%)
 - bewaken kwaliteit landschap (17%).
 - ook kaartmateriaal noemen, is wellicht interessant voor Laag Holland
- De categorie overig bevat diverse antwoorden die de moeite van het bekijken waard zijn; er springt niet iets uit dat meerdere keren is genoemd.

13. Kende u de naam LH al voordat u deze enquête ontving?

9% van de mensen kende de naam niet. (Maar: door 91 mensen niet beantwoord)
opvallend is dat de respondenten LH deels kennen als naam (47%), deels als Nationaal Landschap (45%) en deels als uitvoeringsorgaan van NL (38%).

14. Welke taken vinden mensen die Laag Holland kennen als uitvoeringsorganisatie belangrijk?

De respondenten die dit in hebben gevuld (%%) vinden alle taken belangrijk. De laagste score voor belangrijk en heel belangrijk samen bedraagt 66% en de hoogste score voor onbelangrijk / zeer onbelangrijk slechts 5%. Wel 20 à 30% neutraal.

15. Wilt u op de hoogte gehouden worden van de resultaten van het vervolg van dit onderzoek?

Dat wil 66% van de respondenten die antwoord hebben gegeven.

17. Wilt u een uitnodiging ontvangen voor bijeenkomsten?

44% van de respondenten die antwoord hebben gegeven reageren hier positief op. Gaat om 113 mensen, waarvan er 107 een mailadres hebben opgegeven. Dat is van belang voor het vervoltraject (organiseren bijeenkomsten).

19. Wilt u verder nog iets kwijt?

Hier hebben 63 respondenten iets ingevuld. De reacties zijn erg divers, maar de moeite van het bekijken waard. Er zit een aantal echte hartenkreten tussen.

Bijlage 2. Verslag discussieavond 27 november 2013 in hotel De Rijper Eilanden

Introductie

Avondvoorzitter Herman Verhagen heet iedereen welkom en legt de opzet van de avond uit. Daarna geeft hij het woord aan Ernest Briët, directeur Landschap NH. Die vertelt meer over het project 'Burger aan zet in Laag Holland', dat als belangrijkste vraag heeft: Wat is er écht nodig om het landschap in Laag Holland een toekomst te geven die leeft onder de mensen en één waarbij mensen en bedrijfsleven blijvend betrokken zijn?

Met het project Burgers aan zet willen Water, Land & Dijken, Milieufederatie NH, Landschap NH en LTO Noord onderzoeken of behoud en ontwikkeling van het landschap bij de gebruikers (w.o. bezoekers) en inwoners van het gebied leeft. Want het terugtrekken van de overheid geeft tegelijkertijd kansen aan het lokaal initiatief. Hierbij komen vragen naar boven als:

- Vinden de gebruikers en inwoners met elkaar dat het gebied zelf het behouden waard is en verder ontwikkeld moet worden?
- Voor betrokkenheid is toegankelijkheid en beleefbaarheid van het landschap essentieel. Is er voldoende betrokkenheid om de kwaliteiten van het landschap ook voor de toekomst te borgen? Wat houdt die ontwikkeling in de toekomst dan in?
- Wat willen de bewoners en gebruikers doen om het gebied aantrekkelijk te maken/houden?
- Leeft het landschap voldoende om het ook in de toekomst vorm te geven met respect voor de eigenheid van het gebied?
- Tot slot: is behoud en versterking van het begrip Laag Holland van belang of is lokaal draagvlak voldoende en is een regionale 'kapstok' overbodig?
- En met wat voor boodschap gaan de overheden straks verder?

Deze en meer vragen willen we stellen aan de aanwezigen en met elkaar in discussie gaan over de onderwerpen die het sterkst uit de enquête resultaten kwamen:

- Versterken van de samenwerking tussen agrariërs, vrijwilligers, terreinbeheerders en gemeenten
- Meedenken door gebiedspartijen over (agrarisch) natuurbeheer
- Versterken van de betrokkenheid bij het gebied en van de gebiedspromotie
- Versterken van ondernemerschap

Toelichting resultaten van de enquête

Erna Krommendijk van Milieufederatie NH belicht de meest opvallende en opmerkelijkste resultaten uit de enquête en welke onderwerpen het hoogst/laagst scoorden.

Vervolgens gingen de aanwezigen uiteen, verdeeld over vier discussiegroepjes. In elk groepje werd een onderwerp ter tafel gelegd om 45 minuten met elkaar in gesprek te gaan over dat onderwerp. Resultaten:

1. Versterken van de samenwerking tussen agrariërs, vrijwilligers, terreinbeheerders en gemeenten

In het groepje aantal agrariërs en vertegenwoordigers van lokale belangenclubs, geen vertegenwoordigers van terreinbeherende organisaties.

Er is gesproken over knelpunten, kansen en wie / wat mensen nodig hebben bij het versterken van samenwerking.

Knelpunten:

- Ervaren belangentegenstellingen. In het gesprek werden vooral voorbeelden genoemd door individuele agrariërs die aanlopen tegen terreinbeherende organisaties betreffende vergunningverlening, Natura2000. Staan de belangentegenstellingen samenwerking in de weg?
- Rol van Provincie als stimulator van evenwichtige samenwerking onvoldoende
- Met elkaar praten in plaats van over elkaar praten (laatste gebeurt te vaak).
- Soms schuivende doelen / regels, dit wordt als lastig ervaren door agrariërs.

Kansen:

- Actie op bovengenoemde knelpunten
- Wat betreft het met elkaar praten in plaats van over elkaar praten: er kwam een voorbeeld aan bod waarbij een stichting op polderniveau is opgericht. Deze stichting heeft de meest relevante partijen in beeld gebracht en bij elkaar gebracht. Gezocht naar parallelle doelstellingen. Boeren en terreinbeheerder aan tafel. Belangrijk: erkennen van verschillende belangen, benoemen van gemeenschappelijke belangen en een onafhankelijke voorzitter.
- Veel raakvlakken tussen biologisch boeren en natuurbeheerder; elkaar versterken. Randvoorwaarde is een heldere doelstelling.
- Samenwerken ja, mits gelijkwaardig.
- Bewustzijn dat er iets moet gebeuren en dat dit aandacht nodig heeft.

Wie of wat nodig?

- Actieve rol van Provincie: zou samenwerking moeten stimuleren
- Cascade van overleggen: niet alleen op polderniveau, maar ook tussen gebieden die met zelfde vraagstukken, zoals weidevogelbeheer, te maken hebben. Daarbij wordt ook naar Provincie gekeken.

2. Meedenken door gebiedspartijen over (agrarisch) natuurbeheer

1. Welke problemen worden opgelost door 'meedenken over beheer'?
 - iedereen zit nu op een eilandje;
 - beter nadenken en overleggen hoe je gezamenlijk de gebiedsdoelen kunt bereiken, hoe kom je als gebied verder?
 - door samenwerking en overleg / kennisdelen kom je tot (a) een betere kwaliteit van beheer en (b) wellicht ook meer flexibiliteit in beheer.
2. Dat laatste blijkt vooral te slaan op de beheerbepalingen die de TBO's hanteren in natuurgebieden: de veehouders noemen verschillende voorbeelden van onnodig knellende regels die door beter overleg kunnen worden versoepeld. Over de vraag of het overleg ook de andere kant op zou moeten werken (de TBO die meedenkt over het agrarisch natuurbeheer), blijft de groep wat op de vlakte.
3. Is voor 'meedenken over beheer' nieuwe kennis nodig of is het vooral een zaak van beter overleggen? Sommigen zien een rol voor Wageningen in het praktijkrijp maken van weidevogelkennis, anderen hebben veel meer behoefte aan bestuurlijk lef dan aan nieuwe kennis. Het is immers prachtig als je precies weet hoe een optimaal weidevogelgebied eruit ziet, maar in de praktijk van alledag moet je keuzen maken en compromissen sluiten en dus soms sub-optimaal beheer accepteren. Bestuurders moeten ook tegengas durven geven aan hun achterban. Spreek uit waar je voor gaat, geef aan als dingen niet realistisch zijn.
4. Er is ook behoefte aan een betere uitleg van de regelgeving (bijv. bestemmingsplan, natuurbeleid, Natura 2000). Voor je iets regelt moet duidelijk zijn waarover het gaat en waarom je dat wilt.
5. Wie bepaalt welk beheer het beste is? Een gebiedscoördinator, Wageningen, de provincie? Of meer regionaal en democratisch door middel van denktanks, weidevogelkringen etc.? Dat model wordt wel positief beoordeeld: in regionale kringen kun je heel goed kennis uitwisselen en kun je elkaar (ook de boeren) aanspreken op vooroordelen of verkeerde interpretaties. Maar hoe sla je dan de brug naar beleid en besluitvorming? Wat je wilt moet dan wel op een goede manier in het Natuurbeheerplan, c.q. het provinciale beleid terechtkomen.
6. Transparantie noodzakelijk: communiceren over de resultaten van het beheer, bijv. via een website?
7. Wat kan Laag Holland doen? Er wordt zeker een rol gezien voor Laag Holland, en wel bij:
 - faciliteren / financieren van kennisuitwisseling;
 - brug slaan naar beleid en politiek (als Laag Holland sta je sterker dan als 34 poldertjes).

3. Versterken van de betrokkenheid bij het gebied en van de gebiedspromotie

Hier stonden de volgende vragen centraal: 'Hoe versterken we betrokkenheid en wie/wat is er nodig om meer mensen te betrekken? Tijdens de discussie kwamen de volgende punten naar boven:

- betrokkenheid is voor een beperkte groep mensen, iedereen is te druk met van alles, excuses genoeg. Bewoners van oorsprong zijn zich of heel bewust van natuur en landschap en zetten zich er voor in, of zien het niet meer en nemen het voor lief zonder bewustwording dat zij daar een rol kunnen spelen. Nieuwe bewoners (vaak uit de stad) hebben geen idee wat er speelt op het platteland en meestal houden zij zich daarvan afzijdig. Integratie duurt daardoor vaak lang ('inburgeringscursus' nieuwe plattelandsbewoners nodig ter bewustwording?).
- er zijn zoveel onderwerpen waar bewoners bij betrokken kunnen zijn, hoe weten ze er vanaf? Teveel onzichtbaar, onbekend.
- Bewoners/stedelingen zouden meer begrip moeten hebben voor de manier van agrarische bedrijfsvoering en natuurbeheer. Waarom ze iets doen, wat ze doen. Daarmee betrek je mensen bij natuur en landschap. We moeten het ze laten zien, kennis laten nemen, maar ook laten zien dat we trots zijn.
- Om de bewoners het te laten zien zijn open boerderijdagen heel effectief, meer educatiemomenten, contactmogelijkheden creëren, ook bijvoorbeeld mogelijk bij rustpunten. Laagdrempelig en gastvrij, waar thema's zoals milieu in voorkomen omdat mensen zich daarin herkennen en geïnteresseerd zijn.
- Zorg voor goede toegankelijkheid, zichtbaarheid.
- Dus ondanks dat de enquête resultaten een lage waardering aangaf voor plattelandsrecreatie, bleek juist hier dat dit goed inzetbaar is om meer begrip te krijgen van bewoners en maatschappelijk draagvlak te creëren.
- Veel burgers zijn lid van organisaties als Natuurmonumenten of Staatsbosbeheer, zij hebben een gezicht, marketing, mensen voelen zich aangetrokken. LH heeft geen smoel, geen identiteit, het is geen begrip zoals Groene Hart en mensen herkennen zichzelf niet in Laag Holland.

4. Versterken van ondernemerschap

Ook ondernemers onderschrijven de uitdaging het landschap open en vrij te houden. De inspanning staat niet in relatie tot de waardering van de recreant. Er is geen fatsoenlijke boterham te verdienen aan dit landschapsbeheer.

De manier waarop we de bestemmingen vastleggen werken knellen. Bijvoorbeeld:

- De keuze van het vee ligt vast. Schapen of paarden mogen niet samen met koeienbestemming.
- Natura 2000 doelen werken te beknellend. De agrarisch ondernemer is dé landschapsbeheerder. De regels moeten we hiervoor wellicht leidend maken in plaats van normstellend.
- Het recreatiebeleid van de gemeente is een beperkte invulling. Er wordt met name gesproken over kano's en fietspaden. Daar kan een ondernemer niets mee.
- Nevenactiviteiten kun je niet in hoge dichtheden over een gebied uitstrooien. Kamperen bij de boer, boerderijenwinkels etc. zijn er voor de "happy few".
- Beperkingen ten aanzien van nieuwe gebouwen.
 - ⇒ Kortom: De verbreding is te krap. Specialisatie is ook in de recreatieve sfeer noodzakelijk: Alle beperkte kampeerplaatsen moeten door één agrariër kunnen worden "gekocht" zoals ook melkquota kunnen worden doorverkocht. Kaasproducten moeten semi-industrieel kunnen uitgroeien. Willen we een dergelijke "verzakelijking"?
- Maar verbreding is ook afhankelijk van persoonlijke kunde! Niet iedereen is geschikt voor "kamperen bij de boer" of een winkel. Dat moet je ook persoonlijk liggen.
- Er is een verschil tussen droogmakerijen en veenweiden. De manier waarop we bestemmingen organiseren kunnen per gebied verschillen.
 - ⇒ Het landschap is nauwelijks te behouden zoals het is. Agrarisch landschapsbeheer werkt verzakelijking in de hand. Anderzijds leidt natuurbeheer tot verruiging van het landschap. Moeten we niet kiezen voor of het ene, of het andere landschap? Moeten we Laag Holland niet verdelen in een lappendeken van beheersvormen leidend tot een bepaald type landschap? In ieder geval hebben we de recreant *altijd* iets uit te leggen. Want blijven zoals het nu is, doet het in elk geval niet.

- Polder heeft geen fulltime ondernemers meer (Engewormer); iedereen moet er wat bij doen; er is veel inzet nodig om weer ondernemers op gang te helpen.
- Mensen / burgers / de omgeving beseft niet wat er voor nodig is om een open landschap in stand te houden.
- Gemeentes hebben geen visie op het buitengebied.
- Als je wel een visie op het gebied hebt moet je dat invullen met een uitdagend bestemmingsplan.
- Nu wordt er alleen ruimte geboden in bestaande gebouwen.
- Professionele verbreding vraagt een bepaalde schaalgrootte; bijv. een boerderijwinkel heeft een flinke omzet nodig, kamperen bij de boer is meer dan 10 tenten, bed & breakfast kan niet alleen in bestaande gebouwen.
- De neventak mag niet meer dan een bepaald percentage van het hoofdkomen zijn, dit werkt beperkend.
- Er is een te romantisch beeld van de sector; een modern agrarisch bedrijf moet meer voor het voetlicht gebracht worden.
- Rapport "grootschalig boeren in een kleinschalig landschap" moet meer gebruikt worden; geeft landschappelijke inpassing.
- Ook natuurbeheer is ondernemerschap; ook in N2000 gebied, er zijn boeren in natuurgebieden nodig, ook daar moet RO gefaciliteerd worden.
- Uitleggen geeft meer begrip ; als dit gebeurt door streekbewoners geeft dit draagvlak; bijv. de Stichting vrienden van het Oostzanerveld.
- Er is weinig kennis over voedsel; open dagen om te vertellen en laten zien.

Een paar conclusies:

- Als de laatste ondernemer het licht heeft uitgedaan, is er heel veel energie nodig om het beheer van het landschap en bijbehorende natuur in de benen te houden. Om weer nieuw ondernemerschap aan te trekken is heel veel inzet en investering nodig.
- Verbreding professioneel aanpakken is bijna onmogelijk vanwege RO-beperkingen op gemeentelijk niveau.
- Ook natuurbeheer is ondernemen (vanzelfsprekend aangepast); in natuurgebied zijn ondernemers nodig; veel mensen weten dit niet.
- Uitleggen is cruciaal: de sector moet dit zelf doen maar het is ook erg handig als ambassadeurs mee doen; bijv. vrienden van

Feedback panelleden en discussie

Bij de discussiegroepjes zaten als toehoorders de panelleden Simon Ruiters, bestuurslid van LTO Noord, Sjaak Hogendoorn, voorzitter van Water, Land & Dijken, Ernest Briët, directeur van Landschap Noord-Holland en Klaas Breunissen, bestuurslid van Stichting Behoud Waterland. Zij vertelden wat hen opviel tijdens de discussies en gingen daarover in discussie met de zaal. De belangrijkste uitkomsten op een rij:

Betrekken van burgers / gebiedspromotie

- Laag Holland heeft nog geen smoel. Belangrijk om toegankelijkheid van het gebied op allerlei gebied te vergroten, bijvoorbeeld door meer gezamenlijke open dagen (boeren, natuurorganisaties, provincie, etc.).
- Het gebiedsgevoel ontbreekt, het is nu een verzameling eilandjes en te veel een uitvinding van beleidsmensen. Van groot belang gezamenlijkheid vorm te geven.
- Burgers kunnen gebiedsgevoel promoten, belangen van het gebied verdedigen; er is ook een 'Groene Hart gevoel' ontstaan.
- We moeten meer uitleggen wat we doen, meer begrip krijgen van burgers. Die hebben vaak een te romantisch beeld (lang leve Boer zoekt vrouw...).
- Op polder/streekniveau heb je ambassadeurs nodig (hiervoor bestaat reeds al de IVN-cursus 'ambassadeur van Laag Holland', maar er is meer nodig).
- Er is te weinig begrip voor wat nodig is om gebieden te behouden (natuurbeheer), dit zichtbaar maken naar de burgers. Ook politici, beleidsmakers e.d. daarop attenderen.
- We zijn trots op onze natuur & landschap, daar moeten we de bewoners bij betrekken. 'Hier staan wij voor', dat geeft meer maatschappelijk draagvlak en dwingt tot gezamenlijke oplossingen.
- Probeer in bovenstaande punten samen te werken met de Leisure Board en Bureau Toerisme Laag Holland.
- Laag Holland is niet benaderbaar voor burgers naar het lijkt, het heeft geen postadres of dergelijke. Ook is er sinds 2010 geen persbericht vanuit Laag Holland gestuurd, ze zijn dus niet

zichtbaar. Wel bereikbaar via organisaties die in gebiedscommissie zitten, echter dat moet je maar net weten.

- Een Dag van Laag Holland kan bijdragen aan het versterken van identiteit. Kan er vanuit de vier organisaties een format worden ontwikkeld dat overal (op polderniveau) kan worden uitgevoerd?

Ondernemerschap

- Er moet meer ruimte komen in bestemmingsplannen. Als agrariërs schaalvergroting of verbredingsplannen hebben dan is er bijna geen ruimte daarvoor in bestemmingsplannen. Meer lokaal maatwerk is wenselijk maar de regelgeving sluit daar niet op aan. Plannen realiseren in beperktere vorm is niet meer lucratief en draagt niet bij aan gewenste groei bedrijf.
- Wat als een polder leegloopt, ondernemers stoppen tegelijkertijd, dan is er veel moed en energie nodig om daar toch verder te gaan, dit moet meer gesteund worden.
- Er mag meer lef komen vanuit organisaties om voor bepaalde keuzen te gaan en daarvoor te staan. Niet om hete brei heen draaien.

Samenwerking

- Agrarische bedrijven zouden meer kunnen samenwerken. Nu is dat alleen als er een gemeenschappelijk belang is of urgentie.
- We kunnen alleen samenwerken als er een duidelijk doel is, je een gemeenschappelijk belang hebt of een gevoel van urgentie dat het gebied naar de klote gaat. Wie moet dat in gang zetten? Sommige zaken zijn niet op polderniveau op te lossen (ganzenvraagstuk).
- Samenwerken gaat alleen als er een gezamenlijk doel en een breed gedragen visie is. Bij de meesten onbekend. Op microniveau is dat er vaak wel (denk aan lokale weidevogelkringen, bewonersinitiatieven e.d.).
- Samenwerking moet vooral praktisch zijn, met elkaar praktische problemen oplossen en gericht aan de slag. Voorstel is dat de organisaties het komende half jaar dit gaan uitkristalliseren en vooral concrete, urgente zaken met elkaar gaan aanpakken.
- Zeker met de nieuwe benadering van weidevogelkerngebieden en gebiedscollectieven wordt samenwerking steeds belangrijker. Samen plannen maken voor gebiedsinitiatieven, kijken hoe we met elkaar gebiedsaanbod kunnen creëren.

Meedenken door gebiedspartijen over (agrarisch) natuurbeheer

- Benaderen vanuit gezamenlijkheid: wat vind jij, wat vind ik en wat kunnen we samen?
- Bij gebiedscollectieven gaat het om aanbod vanuit het gebied en het betrekken daarbij van kennis en ervaring van anderen.

Afspraken

De aanwezigen ontvangen samenvatting van de enquêteresultaten en het verslag van de bijeenkomst. Wat gebeurt er hierna?

In januari komen de organisaties bij elkaar om de uitkomsten van deze bijeenkomst verder om te zetten naar voorstellen voor de provincie en samenwerking projecten. Er zal een terugkoppeling komen over wat de vier organisaties besluiten naar aanleiding van de enquête en van deze avond en wat er verder gaat gebeuren.

Alle aanwezigen worden hartelijk bedankt voor het meedenken en praten en gaan naar huis met het plattelandsrecreatiegidsje 'Laag is Leuk' en een chocoladeletter.

Colofon

Uitgave: Vereniging voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer Water, Land & Dijken,
Milieufederatie Noord-Holland, Stichting Landschap Noord-Holland en LTO Noord

Tekst: Paul Terwan, Erna Krommendijk, Juriaan Jansen, Annemarie Koelemeijer en Krijn Trimbos

Foto's: Paul Terwan (omslag, pag. 9, 11, 14, 17), Annelies Schreuder (samenvatting), Krijn
Trimbos (pag. 6), Ingmar Timmer (pag. 12) en Camping Weidevogelzicht (pag. 8).

Maart 2014